

Захистили його, відстоїмо і все інше: мову, культуру, Дніпро і саму нашу багатотраждальну й незрівняну, Богом дану нам Україну. Тільки ж будьмо єдині, наснажимося вірою, гартуймо в собі дух!» [20.09.1988, с. 107].

Література

1. Гончар О. «Берегти світло в душі...»: про віру та сім'ю: із щоденникових записів / Олесь Гончар; упорядкув. підготов. текстів, ілюстр. матеріалу Л. О. Гончар. – К.: Веселка, 2011. – 223 с.: іл.

Anatolij Popowski

THE SACRAL WORLD OF OLES' HONCHAR

Honchar's religion views, dairy's notes are considered in this article. They are reflected in aphorisms, prayers, synonymic patterns, word-combinations,

УДК 811.161.2'373.23

Альбіна Ковтун

СЕМАНТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Проаналізувавши семантичний потенціал релігійної лексики у творах Олесь Гончара, автор дійшов висновку, що метафоричні утворення базуються на актуалізації ядерних сем релігійних лексем, а наскрізною тенденцією вторинних значень релігійної лексики є модифікація певних (однієї чи кількох) ядерних релігійних сем у негативно-ексклюзивні семи із залученням додаткових експресивних посилювачів (Ноїв ковчег, 'зібранняістот', 'скупчення людей', 'тиснява', 'надзвичайні незручності'). Крім того, є потреба словникових уточнень окремих значень релігійних лексем.

Ключові слова: лексема, архісема, диференційна/периферійна/ексклюзивно-негативна сема, актуалізація/посилення/конкретизація/модифікація семи.

Використання певного слова в умовах пристосування до нового референта, як відомо, «вивітрює» частину вихідної семантики слова. Поряд із «семантичним вивітрюванням» залишається «семантична пам'ять», від ступеня актуалізації та збереження якої залежить кваліфікація нового значення – полісемічність чи омонімічність. Незважаючи на тривалу дискусію лінгвістів (особливо лексикографів), досі не знайдено «надійного еталона, за яким у кожному окремому випадку можна було б визначити, чи розбіжність достатня, аби надати омонімові статусу окремого заголовкового слова, чи досить надати статусу означення в полісемічному гаслі» [18, с. 107]. Словникарські незручності були б нівельовані, якби лексикографи взяли

Christian holydays, temples and sacred images of «saint men of rightness».

Keywords: religion, God, the Virgin, prayer, faith, synonyms, aphorisms, word-combinations, congregation, religious figures.

Анатолій Поповський

САКРАЛЬНИЙ МИР ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

В статтє излагаются религиозные раздумья дневниковых записей Олесь Гончара, отраженные в афоризмах, молитвах, прощениях, синонимических рядах, христианских праздниках, храмовых сооружениях и образах «святых праведников».

Ключевые слова: религия, Бог, Мать Божья, молитва, вера, синонимы, афоризмы, словосочетания, соборы, религиозные деятели.

Надійшла до редакції 15.07.2013 р.

за основу роботи з багатозначними лексемами принцип «кожне нове значення фіксувати як омонім», нехтуючи внутрішньою формою нового значення (О. Потєбня вважав полісемію діахронічним явищем, фактом історії мови: внутрішня форма (ознака вихідного значення в новому) поступово «гасне», зв'язок із нею втрачається, і відбувається розпадання на омоніми [16]). Проте тоді в словниках не відображалася б еволюція слова і, крім того, якщо всі значення унікальні (бо ми їх виокремлюємо як самостійні), то тоді варто зважати і на нерегулярні значення (вони також унікальні), що могло б призвести до руйнації структурного підходу укладання словників, від чого застерігав Л. Ельмслев [8, с. 119].

Для збереження основного лексикографічного принципу системності надзвичайно актуальним у лексикології є спектр питань, пов'язаних із визначенням ступеня регулярності значення слова чи його інваріанта, частоти використання та місця в семантичній парадигмі на певному етапі розвитку мови, з'ясування механізму семантичної деривації. Ми маємо на меті окреслити вияв семантичного потенціалу можливостей релігійної лексики в мові творів Олесь Гончара, через які письменник доніс читачеві вагомність віри в Бога, зреалізувавши потребу людей висловитися про узаконене безпам'ятство нації, боротьбу з яким Є. Сверстюк згодом порівняв із ристуванням навколо собору [17]. Семантичний потенціал

© А. Ковтун, 2013

слова розуміємо як можливості, надані мовцям вихідним значенням і пов'язаними з ним різнотипними ситуаціями, на які воно може поширюватись. Мовці утворюють нові значення через уже відомі, моделюють нові елементи досвіду за вже засвоєними моделями семантичних структур. Приєднуємося до більшості лінгвістів, які вважають, що в полісемантичному слові одне зі значень є опорою і суспільно усвідомленим фундаментом усіх інших значень, оскільки безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії, властивості дійсності та відбиває їх суспільне розуміння; у результаті семантичного розвитку нагромаджується низка значень – семантична парадигма, що має «кореневу» (основну) лексему, від якої через певні перетворення за певними правилами утворюються інші значення (див. [15]). Основне значення передає вторинному свої семантичні характеристики (постійні чи тимчасові) [1, с. 357]. Проте таку позицію займають не всі вчені: Г. Кустова, наприклад, уважає за необхідне розглядати значення дієслів на позначення фізичної дії як «сукупність однорідних одиниць» [11, с. 30].

У досліджуваному нами матеріалі спостережено два основні різновиди переносного функціонування полісемантичних детермінологізованих лексем із релігійної сфери використання: 1) апробовані переносні значення, які зафіксовані тлумачними лексикографічними джерелами; 2) образні, індивідуальні за змістом, ситуативні використання зі стилістичною метою, не закріплені свідомістю мовців та, відповідно, лексикографами. Ідеться про розмежування двох лексико-семантичних категорій – переносних значень і переносних уживань, тому що переносні вживання, на думку В. Виноградова, – «це або слід колишніх застосувань слова, які не створили окремого значення, або нове застосування одного зі значень слова» [4, с. 22], яке лексикографи, скориставшись відповідною ремаркою, можуть закріпити в мові як узуальне значення за умови сприйняття користувачами його образності поза первинним контекстом [13, с. 34]. Зауважимо, що критерій фіксації/нефіксації у словниках недостатньо надійний для розмежування переносних значень і переносних уживань, оскільки, за нашими спостереженнями, наприклад, функціонують узуально закріплені переносні значення, які можна було б унести до словників: лексеми *чернець* і *черниця* мають приблизно однакові переносні значення, але тлумачні словники подають похідне значення лише для лексеми *чернець* [20, XI, с. 311] або не подають жодного [19, с. 1269]. Додамо, що не всі мовознавці розрізняють переносні значення й уживання. Чіткою в цьому плані є позиція І. Олійника, який звертає увагу на те, що переносне значення, як і пряме, є сталим, закріпленням суспільною практикою її носіїв, сприймається ними як окреме самостійне значення,

його не сплутують із прямим. «Цим переносні значення і відрізняються від переносного вживання слова, що використовується в мовленні як один із засобів надання висловленню певної образності й виразності» [13, с. 33]. Відомо, що в межах переносних значень і вживань більшість мовознавців підтримують тричленну класифікацію: метафоричні, метонімічні та синекдохічні.

Авторитетні дослідники семантики біблійних текстів одноставно називають найважливішим концептуальним засобом релігійної мови метафору, обговорюючи лише питання, чи варто релігійні метафори тлумачити неметафоричною мовою, оскільки це може стати «спробою християн говорити про трансцендентність Бога», – розмірковує А. Вежбицька, цитуючи Ж. Соскіс [3, с. 540]. Стосовно природи похідних від релігійних утворень, то прийнято вважати, що зі зміною сфери використання колишній термін може «зазнавати у мові таких самих змін, як звичайні слова, – розширювати, звужувати або змінювати свою семантику, входити до складу порівнянь, метафор, вживатися в переносному значенні, закріплювати за собою це значення» [12, с. 64]. Спробуємо встановити типові моделі метафоричного перенесення семантичних ознак зі структур релігійних лексем до структур вторинних утворень, використаних Олесем Гончаром, визначивши потенційні лексикографічні уточнення окремих активних метафоричних значень, поки що не «узаконених» словниками.

У творах Олесь Гончара натрапляємо на метафоричні як узвичаєні, так і ситуативні перенесення, утворені з відомих мовцям семантичних компонентів вихідних релігійних значень або їхніх семантичних корелятивів ознак прототипової ситуації (які, незважаючи на невключення до словників, також не нові для мовців; наприклад, глибина первісної семантики лексеми *Бог*, порівняно з тим, що подають словники («**БОГ**. У релігійних віруваннях – уявна надприродна сила, що створила світ і керує ним та вчинками людей» [20, т. 1, с. 207]; «**БОГ**. 1. (з великої літери), *фел.* За монотеїстичними уявленнями – Творець Неба і Землі, всього суцього; Усевідний Вищий Розум, що керує світом; всезагальний світовий першопочаток; у християнстві – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий...» [19, с. 65]), набагато більша, бо зумовлена багатозначним «банком» інформації: 'творець', 'першопочаток', 'керівник', 'володар', 'рятівник', 'умілець', 'наставник', 'винятковий', 'бездоганний', 'всемогутній', 'справедливий', 'безкомпромісний', 'милосердний', 'мудрий', 'провидець', 'сенс життя' та багато інших). Для вторинних утворень зазвичай залучають одну чи кілька взаємопов'язаних сем первинного значення. Наприклад, Олесь Гончар називає *богом* Порфира, характеризуючи його професійну спритність, тому що Порфир удосконалив свої

ремісничі уміння так, що може демонструвати їх із заплученими очима: *З присутніх тільки Гена догадується, на чие мистецтво Порфир рівняється в цей час, на кого він хоче бути схожий ось такий – бог праці з зав'язаними очима!* [6, т. 6, 123]. Тут із релігійного значення лексеми *бог* перенесено архісемні ознаки 'всемогутність', 'винятковість у всьому', 'бездоганність у всьому', 'творець усього', 'умілець у всьому' на нерелігійне значення («**БОГ**. [...] *перфен*. Найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь» [20, т. 1, с. 207]; «**БОГ** [...] 4. *перф*. Про обдаровану людину, генія» [19, с. 65]). Указані ознаки зберігають у переносному значенні статус ядерних і супроводжуються такими семантичними процесами: 1) розщепленням названих релігійних архісем: 'всемогутність' → 'могутність', 'винятковість у всьому' → 'винятковість', 'бездоганність у всьому' → 'бездоганність', 'творець усього' → 'творець', 'умілець у всьому' → 'умілець'; 2) залучення ексклюзивно-негативної семи для релігійного значення 'обмеження (могутності, винятковості, бездоганності, умінь, творчості)', тому що Порфир не *всеосяжний бог*, а лише *бог праці* (для порівн.: *бог фінансів, медичний, кохання*). Узагальнимо цей коментар: *розщеп.* РАС (у контексті – МАС), *залуч.* ЕНС.

Метафоричні утворення від релігійного значення лексеми *Бог*, як і інших релігійних лексем на позначення істот, мають таку характерну ознаку – для образу відбирають не «фізичну» аналогію (те, що можна бачити безпосередньо), а «певні „ідеальні” (змістові) риси <...>». Коли говорять, що Бог створив людину за своєю подобою, то найменше мають на увазі зовнішній бік» [1, с. 316], – пише Н. Арютюнова. Так, літературознавець Л. Боярська, аналізуючи принцип «фрагментарності» (за Дж. Уайтом) [10, с. 99] використання вічних мотивів у романі Олесь Гончара «Твоя зоря», вказує на пряму характеристику головної героїні Надьки – її страдництво як Богородиці, наголошуючи «на іпостась її дитини як богодитяти» [2, с. 25]. Справді, упродовж твору всупереч осуду Надьчиного дівочого гріха жіночим товариством Олесь Гончар додає до її імені (іноді навіть замінює його) характеристику *пречиста* («**ПРЕЧИСТИЙ**. 2. *перфен*. Нічим не опоганений, не осквернений; з чистими почуттями; непорочний, святий» [20, т. 7, с. 548]; «**ПРЕЧИСТИЙ**. 1. *висок*. Непорочний, святий» [19, с. 865]): *Бо ж здається, що це саме про неї складено, мається на увазі саме її, пречисту Романову Надьку, коли вона взимку біля обмерзлої ополонки, розчервонівшись, свої полотняні домоткані «физи» пере... [7, с. 74]; Часом промайне з обсерватором зілля і вона теж, його красуня донька,*

що для сільських свекрух – грішниця, а для нас – пречиста, кимось одурена Надька [7, с. 83]; ...нам на неї (Надію. – А. К.), пречисту, й глянути ніяково, бо ми всі тут грішники... [7, с. 85]. Письменник порівнює Надьку з Пречистою Марією, актуалізуючи релігійні архісемні ознаки 'страдниця', 'мати' на тлі відтворених релігійних диференційних ознак 'любляча', 'смирена', 'жертвна', вагомість яких завуальовує причину самого страдництва – гріх за позашлюбний зв'язок. У згаданих контекстах поряд із метафорою *пречиста* фігурують не випадкові антонімічні лексеми з коренем *гріх-* (у другому прикладі Надьку названо і *пречистою*, і *грішницею*, у третьому *грішники* всі, крім неї). Олесь Гончар підкреслює не лише спільні позитивні характеристики Надьки й Пречистої Марії, але й відмінну рису – Надьчин гріх, за який його героїня відповідатиме виключно перед Творцем, а не перед людьми. Ця метафора ґрунтується на зіставленні протилежностей, як це часто буває, коли образ «вибирає найкоротший і не тривіальний шлях до істини, відмовляючись від звичайної таксономії» [1, с. 382]: тут модифіковано архісему 'безгрішна' в ексклюзивно-негативну сему 'грішна (за надмірну довірливість)'. Узагальнимо коментар: *акт.* РАС (тут – МАС), *акт.* РАС (тут – МАС), *модиф.* РАС → ЕНС.

Похідні значеннєві утворення власних назв, як і самі власні назви, у загальномовних словниках прийнято не описувати (за винятком окремих фразеологізмів (див., напр., «**АДАМ**: від **Адама** [починати] – від самого початку, з давніх-давен; дуже далеко» [20, т. 1, с. 19]; «**АДАМІВ** ◊ **адамова голова** – зображення черепа зі схрещеними кістками, що лежить під ними (символ смерті); **адамове яблуко**, *анат.* – **кадик**» [19, с. 16])). Лексему *Ноя* лексикографи не фіксують, проте за зібраним у творах Олесь Гончара матеріалом можна однозначно стверджувати, що вона має розгалужену сітку вторинних утворень, де, незважаючи на трансформацію власної назви в загальну, «продовжує теплість слід одиничності, індивідуальності» [14, с. 5]. Онім *Ноя* здатен розвивати особливу експресію й оцінність поведінки та дій головних героїв, які схожі на Нюю тим, що рятують інших людей у загрозливих для їхніх життів ситуаціях. Із семантичних корелятивів ознак прототипових ситуацій яскравим є ядерний семантичний показник первинного релігійного значення 'рятувальник', який лягає в основу переносного значення (думаємо, саме значення, а не вживання) «людина, здатна рятувати когось у скрутній ситуації», наприклад: *Всі асканійські тварини знають свого Нюю, лізуть до нього з волверів, трутуться об нього мордами, бо він їх вигодував з власних*

¹ Умовні позначення для узагальнених коментарів: РАС – релігійна архісема, РАС – релігійна диференційна сема; МАС – метафорична архісема, МАС – метафорична диференційна сема, ЕНС – ексклюзивно-негативна сема; акт. – актуалізація семи, розщеп. – розщеплення семи, конкф. – конкретизація семи, модиф. – модифікація семи, залуч. – залучення семи з периферії.

рук [6, т. 2, с. 174]. Тут конкретизовано релігійну архісему 'рятівник' → 'рятівник тварин'. Ситуації, описані в Біблії та означеному художньому фрагменті, збіглися ще й завдяки актуалізації спільних для релігійного й нерелігійного значень диференційних сем: 'знає і любить свою справу (тут – доглядальника)', 'має добре серце'. Залучено ексклюзивно-негативну сему 'обмеженість (сфера діяльності – лише тварини заповідника)'. Узагальнимо коментар: *конкр.* РАС (тут МАС), *акт.* РДС (тут МДС), *залуч.* ЕНС.

До одного з метафоричних використань лексеми *Ной* митець «готує» читача впродовж усього роману «Берег любові». Головного героя Ягнича він називає *Ноем* аж наприкінці твору: *Коли ж увечері з'явиться джаз з таких самих «піратів» патлатих, коли розташуються та вдарять електрогітарами, завищать, заверещать у підсилювачі, аж вухатобі тріскаються, тоді Ягнич на знак протесту й зовсім залишає палубу. – Ной відбув, – з полегкістю сповістив котрийсь із «піратів»* [6, т. 6, с. 391]. Зрозуміло, що вказаний контекстуальний обсяг не дає можливості повно зрозуміти мотивацію метафоричного утворення *Ной*. Однак читач легко приймає таке «порівняння», оскільки він уже поінформований про сивочолого Ягнича, який достеменно, як *Ной*, володів корабельнобудівельною справою (*чародій парусів*), усе свідоме життя пов'язав із кораблями й водою (*вседержитель морів*), загартований штормовими випробуваннями (*володар стихій*), одержимий безмірною турботою про ближніх (... *не хотів зізнаватись хлопцям, що, може, тільки завдяки їм і вижив, бо хіба ж міг він полишити їх, жовторотих, у таку найтруднішу ніч!*), своєю «стожильною живучістю», «могутнім силовим полем природи», непохитним духом і вірою згуртовує екіпаж в одному з вирішальних двобоїв зі стихією і т. ін. Побратими по палубі вважали відважного Ягнича своїм «рятівником» (особливо після останнього шторму), але в романі *Ноем* його називають не матроси, а «патлаті» гітаристи під час одного зі своїх концертів у місцевій їдальні, яку стилізував «під корабель» «списаний» із морської служби Ягнич. Для музикантів Ягнич – *Ной* тому, перш за все, що він реставрував старе іржаве судно, перетворивши його на місце громадського харчування, тому цю авторську метафору утворено з допомогою модифікації релігійної диференційної семи 'суднобудувальник' у метафоричну архісему 'реставратор старого судна', яка імпліцитно пов'язана ще й із модифікацією релігійної архісеми 'рятівник', оскільки Ягнич «урятував» судно від знищення. Залучено ексклюзивно-негативну сему 'обмеження (професійних навичок, бо герой не збудував, а лише реставрував)', модифіковано релігійну диференційну сему 'літня людина' в

ексклюзивно-негативну 'несучасна людина (не розуміє модну гучну музику)', актуалізовано низку диференційних ознак релігійного значення, які доповнюють колоритний образ *Ноя*, оскільки музиканти чули, за текстом роману, про те, що Ягнич 'у минулому пов'язаний з великою водою', 'вірний своїм життєвим принципам, ідеалам', 'має твердий характер' та ін. Узагальнимо коментар: *модиф.* РАС, РДС → МАС, *акт.* РДС (тут – МДС), *модиф.* РДС → ЕНС, *залуч.* ЕНС.

Похідні інваріанти сполучення *Нойв ковчег* (А. Коваль називає його крилатим і розтлумачує так: «...надійний притулок від негоди чи злигоднів; це також переповнене різними людьми приміщення» [9, с. 33], а тлумачні й фразеологічні словники *Нойв ковчег* не фіксують) об'єднані, головним чином, архісемою релігійного значення (судно, побудоване *Ноем* за вказівкою Бога для порятунку своєї сім'ї та тварин від потопу) – 'порятунок від смерті' (причому вторинні утворення частіше пов'язані не з природними катаклізмами, як у Біблії, а з негативним впливом діяльності людей на кого- чи що-небудь): *В бункері було повно мешканців – дітей, жінок, старих. Вони виглядали звідусіль: з кучугур шмаття, з пуховиків, тиснулися по нарах, настелених в три ряди. – Нойв ковчег! – зауважив Хома, оглядаючи бункер хазяйським оком* [6, т. 1, с. 267] – модифіковано конкретизовану релігійну архісему 'порятунок від смерті' в диференційну 'порятунок від можливих воєнних дій', актуалізовано релігійну диференційну сему 'закрите місце тимчасового перебування', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' в ексклюзивно-негативну, яка тут стає архісемною, – 'скупчення людей' та залучено ексклюзивно-негативні семи 'тиснява', 'надзвичайні незручності'. Узагальнимо коментар: *модиф.* РАС → МДС, *акт.* РДС (тут – МДС), *модиф.* РДС → МАС (ЕНС), *залуч.* ЕНС.

*Запропонував я закласти великий колоспний сад мічурінського взірця <...>. – Закладаймо! Але де ж закладати? Польової землі жаль. – На незручках! Ідемо ми втрьох у розвідку на острів: Лисогор, я – Микита Братусеня і Логвин Потапович Мелешко, наш теперішній голова (він у нас головує від самого початку нашої ери). Ідуть три фундатори, колючі як ірці з піском лізуть в роззявлені Микитині черевки, а навкруги молочай жовтіє, будяки стоять, мов черкеси в мохнатих шапках, зелені ящірки та шипучі гадюки свистять з-під ніг. Розвелосся нечисті, розплодилося у *Ноев* ковчезі* [6, т. 3, с. 420] – модифіковано конкретизовану релігійну архісему 'порятунок від смерті' в диференційну 'порятунок від втручання в дику природу', модифіковані релігійні диференційні семи 'закрите місце для тимчасового перебування' та 'перспектива народжуваності' у відповідні метафоричні диференційні 'тимчасово

виокремлена територія' та 'висока народжуваність', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' в ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення плазунів' та залучено ексклюзивно-негативну сему 'незадоволення', 'моторошність'. Узагальнимо коментар: *модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС (ЕНС), залуч. ЕНС*.

Загальновідомість інформації про біблійні події, пов'язані з Ноевим ковчегом («**КОВЧЕГ**. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від всесвітнього потопа Ной зі своєю родиною і тваринами. 2. *перен, ірон.* Про громіздке, старомодне судно, екіпаж і т. ін.» [20, т. 4, с. 206; 19, с. 442]), уможливила метафоризацію без використання оніма *Ноїв*: *Лавина, вал, енергія чорна гуде. І все це блискавично, моментом, стихія не дає отямитись <...>. Екіпажі машин з ходу одержували завдання, брали на борт по кілька місцевих в ролі помічників та провозатих, виділених на підмогу солдатам, – і одразу вирушали за призначенням <...>. Лукавець тим часом, переїсвши, уже вільно й невимушено налагоджував контакти з солдатами: – Який рік служби? – Перший. – Звідки? – Якут. – Не був там, у мене своїх тут алмазів доста. А ти? – Узбек. – Саям-саям. А механік-водій? – З Полтави. А цей ось із Костроми. – Інтернаціональний ковчег маємо!* [6, т. 4, с. 522]. У поданому текстовому фрагменті на тлі актуалізованої релігійної диференційної семи 'закрите місце для тимчасового перебування' модифіковано релігійну архісему 'порятунок від смерті' в метафоричну диференційну 'порятунок від можливої смерті', модифіковано релігійну диференційну сему 'рятує одна людина' у метафоричну диференційну 'рятує багато (люди різних національностей)', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' у ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення людей' та залучено ексклюзивно-негативні семи 'тиснява', 'надзвичайні незручності'. Узагальнимо коментар: *акт. РАС (МАС), модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС (ЕНС), залуч. ЕНС*. Як ми могли пересвідчитись, усі взяті до аналізу випадки вторинних використань *Ноїв ковчег* та *ковчег* пов'язані зі зміною статусу релігійної диференційної семи 'зібрання' на ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення', що дає підстави стверджувати про закріплене в мові самостійне значення «переповнене ким-небудь місце».

Загальна картина моделей перенесення семантичних ознак зі структур релігійних лексем до структур вторинних утворень, використаних Олесем Гончаром, має такий вигляд: *Бог – розщеп. РАС (МАС), залуч. ЕНС; Пречиста – акт. РАС (МАС), акт. РАС (МАС), модиф. РАС → ЕНС; Ноїв – конкр. РАС (МАС), акт. РАС (МАС), залуч. ЕНС; Ноїв – модиф. РАС, РАС →*

МАС, акт. РАС (МАС), модиф. РАС → ЕНС, залуч. ЕНС; Ноїв ковчег – модиф. РАС → МАС, акт. РАС (МАС), модиф. РАС → МАС (ЕНС), залуч. ЕНС; Ноїв ковчег – модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС (ЕНС), залуч. ЕНС; ковчег – акт. РАС (МАС), модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС, модиф. РАС → МАС (тут ЕНС), залуч. ЕНС. Отже, аналіз «семантичного руху» від релігійних до переносних значень дозволяє зробити кілька висновків: 1) в основу вторинних утворень лягають ядерні семи релігійних значень; 2) свої статуси релігійні семи можуть змінювати; 3) наскрізною тенденцією проаналізованих випадків метафоризації релігійних лексем є залучення ексклюзивно-негативних сем у результаті модифікації релігійних сем. Уважаємо за можливе внести до словникових реєстрів лексичні одиниці *Ноїв* та *Ноїв ковчег*.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 809 с.
2. Боярська А. «Вічні сюжети» як засіб романтизації оповіді в прозі Олеса Гончара / Любов Боярська // Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 23–27.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянских культур, 2011. – 568 с.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексического значения слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
5. Гончар О. Собор : [роман] / О. Т. Гончар ; [передм. І. С. Бокоро]. – К. : Веселка, 1992. – 286 с.
6. Гончар О. Твори в 6-и т. / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1978 – 1979.
7. Гончар О. Тронка : [роман у новелах] / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1966. – 270 с.
8. Ельмслев А. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / А. Ельмслев // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 2. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 117–138.
9. Коваль А. П. Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
10. Козлов А. С. Мифологическое направление в литературоведении США / А. С. Козлов. – М. : Высш. шк., 1984. – 175 с.
11. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
12. Непийвода Н. Ф. Про поняття «детермінологізація» / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 64–67.
13. Олійник І. С. Слово в лексичній системі української мови / І. С. Олійник // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 27–100.
14. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк, М. : ООО «А Темп», 2006. – 440 с.

15. Падучева Е. В. О семантической деривации : слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык сегодня. – Вып. 1. – М. : Азбуковник, 2000. С. 395-417.

16. Потебня А. А. Мысль и язык // Слово и миф / А.А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200.

17. Сверстюк Є. Собор у риштованні / Євген Сверстюк. – К. : Смолоскип, 1970. – 173 с.

18. Сидні І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / Сидні І. Лендау ; [пер з англ. О. Кочерги]. – К. : К.І.С., 2012. – 480 с.

19. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

20. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Albina Kovtun

SEMANTIC VARIATIONS OF RELIGIOUS VOCABULARY IN THE WORKS BY OLES HONCHAR

After analyzing the semantic potential of religious language in Oles Honchar's works the author came to the conclusion that metaphorical formations are based on actualization of nuclear semes of religious lexical units, and the general tendency of minor meaning of religious units is modification of certain (one or more) religious semes in to negative-exclusive semes with introduction of additional expressive intensifiers (Noah's ark – 'collection of living beings' → 'crowding, 'crush', 'extreme discomfort'). In addition, there is a need for

lexical clarification of some figurative meanings.

Keywords: *lexica lunit, archisemes, differential/peripheral/negative-exclusive seme, actualization/intensification/specialization/introduction/modification of a seme.*

Альбина Ковтун

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РЕЛИГИОЗНОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Проанализировав семантический потенциал религиозной лексики в произведениях Олеся Гончара, автор пришел к выводу, что метафорические образования основаны на актуализации ядерных сем религиозных лексем, а общей тенденцией вторичных значений религиозной лексики является модификация определенных (одной или нескольких) религиозных сем в эксклюзивно-негативные семы с внесением дополнительных экспрессивных усилителей (Ноев ковчег – 'собрание живых существ' → 'скопление людей, 'давка', 'чрезвычайные неудобства'). Кроме того, есть необходимость в словарных уточнениях отдельных значений религиозных лексем.

Ключевые слова: *лексема, архисема, дифференциальная/периферийная/эксклюзивно-негативная сема, актуализация/усиление/конкретизация/модификация семы.*

Надійшла до редакції 15.10.2013 р.

УДК 811.161.2:81'367.622

Галина Вишневська

АСТРАЛЬНІ ІМЕННИКИ ЗОРЯ І ЗІРКА НА УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті іменники зоря і зірка показані як один із найпоширеніших засобів художнього відтворення дійсності, розкрита їхня семантична структура, спільні та відмінні значення, невичерпні можливості творчого переосмислення і збагачення словникового фонду української мови.

Ключові слова: *художній образ, синонім, символ, переосмислення, епітет, персоніфікація, денотат, деривативний процес, омонімізація, переносне значення.*

Що таке зоря? В «Енциклопедії про все на світі» читаємо: «Зорі – це велетенські розкидані по космосу клуби газу, які світяться. Вони горять від декількох мільйонів до декількох мільярдів років. Найближча до Сонця зоря знаходиться на відстані понад 40 трлн км.

Зорі настільки далеко, що навіть у найпоужніший телескоп здаються нам тільки малень-

кими крапочками, які світяться на нічному небі.

Скільки зір у Всесвіті, порахувати неможливо, проте астрономи вважають, що зір приблизно 200 мільярдів мільярдів» [1, с. 21].

Не знаючи природи і походження зірок, наші предки створювали про них різні легенди і фантастичні оповіді. Найбільш поширеним було повір'я, що зорі – то людські душі, які возносяться до Господа Бога після смерті людини і стають зірками. Такий мотив присутній, зокрема, у вірші І. Павлюка, присвяченому рано померлій поетесі Руті Вітер (Юлії Пігель):

*А ти уже зірка, а я ще ліс,
І нас не буде троє.*

«Зорею» став у двадцять вісім років надзвичайно талановитий наш поет Богдан-Ігор Анто-нич, про якого В. Гаврилук писав:

© Г. Вишневська, 2013